

## הפובליציסטיקה היידיית כמזרח לונדון בשנים 1883—1887

על פרשת דרכים בין סוציאליזם וחיבת-ציון\*

"הסופות בנגב", הפרעות בדרום רוסיה באביב 1881, חוללו את הגירת ההמונים היהודיים מתחום-המושב. רבבות פליטים יצאו אל "מדינות הים", ערי הנמל במערב אירופה. מהאמבורג ומברמן, מליברפול ומלונדון הפליגו אל מעבר לאוקיינוס. לונדון, בירתה של אנגליה, היתה כבר זמן רב עיר מקלט למנהיגים שנרדפו על דעותיהם ומעשיהם בארצות היבשת, וביניהם גם סוציאליסטים יהודיים כאהרן ליברמן. בשנות השמונים שימשה לונדון כתחנת-דרך להמוני יהודים; מרביתם המשיכו את דרכם לאחר שהות קצרה, ומקצתם נקלטו בקהילה היהודית במזרח העיר.

המהגרים שנעקרו מקרקע היהדות המזרח-אירופית, ונעצרו על פרשת-הדרכים, חיפשו דרכים חדשות לא רק לעצמם, כי אם גם ליהדותם. הם תהו על הסתירה שבין גורלם האישי וגורל עמם: לעצמם מצאו מקלט מרדיונות במערב, אך עיניהם היו עוד נשואות מזרחה בציפייה להצלת המוני בני עמם — אלה צפו לעבר ארץ-ישראל, ואחרים ציפו למהפכה שתפרוץ ברוסיה.<sup>1</sup>

לבטי ההתאקלמות האישית באיסט-אנד והלבטים בשאלות לאומיות ופוליטיות יכלו לבוא לידי ביטוי גלוי באנגליה הדמוקראטית, והובעו בפובליציסטיקה היידיית של התקופה: בשבועון 'דער פוילישער אידעל' [היהודי הפולני], שנתגלגל לדיא צוקונפט' [העתיד], ובירחון 'דער ארבייטער פריינד' [ידיד הפועל], במרכזה של פובליציסטיקה זאת עמדו שני חברים צעירים, משכילים עבריים וסוציאליסטים גולים: אהרן וולף רבינוביץ — "אור", ומוריס וינצ'בסקי — "בן-נץ".

✱

אור ובן-נץ נפגשו לראשונה בשנת 1877 בקניגסברג. לאור כבר מלאו 25 שנים. הוא נולד ברוסיה ב-1852, הגיע כבוגר לסמינר הרבני בברסלאו, ואז השתתף

\* תוכן מאמר זה לקוח בעיקרו מתוך עבודת גמר לתואר מוסמך למדעי הרוח של אוניברסיטת ת"א, שנושאה "חיבת-ציון ו'חובבי-ציון' בבריטניה — 1878—1898". העבודה הוכנה בהדרכת פרופ' יעקב טורי.

<sup>1</sup> על המהגרים וקליטתם, ראה Lloyd P. Gartner, *The Jewish Immigrant in England*, 1870—1914 (London, 1960) (להלן גארטנר). על הסתירה בין הצלה אישית במערב

ב'השחר' של פרץ סמולנסקין. מברסלאו עבר לקניגסברג. בן-נץ (שמו האמיתי היה בן-ציון נוןחוביץ) נולד בליטה ב-1856, והיה אז בן 21. כבר מגיל 17 פרסם שירים עבריים ב'המגיד'. שניהם נמנו עם הצעירים שהתלקטו סביב מיכאל-לוי רודקינסון, שערך את 'הקול', ונתן ביטוי להשקפות סוציאליסטיות במוספו הספרותי — 'אסיפת חכמים'. הצעירים הפעלתנים, שקיפו להפיץ את דברם בקרב המוני בית-ישראל ברוסיה ובפולין מקניגסברג, החפשית מצנזורה צארית, לא זכו לשבת זמן רב בשלווה: כאשר החריף ביסמארק את מדיניותו האנטי-סוציאליסטית משנת 1878 ואילך, נגזרה גלות על משתתפי 'אסיפת-חכמים'. כשנפרדו או השניים, איחל או"ר לבן-נץ לשוב ולהיפגש על הבאריקאדות בס"ט פטרסבורג...<sup>2</sup>

או"ר יצא לפריז, ושם הכיר את עסקני כ"ח, וביניהם את קארל נטר. אבל בגלל השתתפותו בפעילות סוציאליסטית אוליג לעקור גם מפריז, בלחץ השגרירות הגרמנית. בשנת 1880 הגיע לאנגליה, ונקלט בלונדון בתוך קהילת המהגרים ממזרח-אירופה, הצומחת והולכת באיסט-אֶנְד. לעתים נודמן עם אהרן ליברמן, הסוציאליסט היהודי הוותיק, ונפגש עם הסופר העברי י. הירשביין, שהיה עתיד להימנות עם מייסדי 'האגודה ליישוב א"י' בלונדון, בשנת 1884. בעוד או"ר מבקש לעשות לפרנסתו באנגליה, הציע לו קארל נטר בשנת 1882 לעלות ארצה ולהיות מורה במקוה-ישראל. איש כ"ח ציפה אפוא שאו"ר יענה להצעה המחייבת עלייה, בלי מניעה מצד השקפתו הסוציאליסטית הידועה, ואכן, או"ר נענה לקארל נטר, אולם העניין לא נסתייע, כי זה נפטר לפתע ביפו, זמן קצר אחרי בואו לשם.<sup>3</sup>

כעבור זמן מצא או"ר את פרנסתו בלונדון כמדפיס עברי וידי. הוא התכוון למלא

<sup>2</sup> פרטים ביוגרפיים על או"ר ראה בקטעי זכרונותיו: (1) 'ספר זכרון תר"ם—תר"ן', באיים, 'קובצים (כ"ח) לעניני החיים, מדע וספרות', קובץ א, ערכו א. ביילין, ש. גולדנברג וש. פינסקי (הוצאת הספר, לונדון, תרפ"ח—1927), מחלקה ד, עמ' 66—74. (להלן — 'איים') (2) 'אטוביוגרפיה של או"ר', אצל ג. קרסל, 'בראשית הסוציאליזם העברי', 'בדרך', א (ספטמבר 1967), עמ' 7—24 (להלן — 'בדרך'). על 'הקול' ו'אסיפת חכמים' ראה פ. לחובר, 'תולדות הספרות העברית החדשה', ב (דביר, תש"ד), עמ' 292—293. פרטים ביוגרפיים על מ. וינצ'בסקי ראה 'אנציקלופדיה עברית', טז, עמ' 222—223, וכן בקובץ כתביו: מאָריס ווינטשעווסקי, 'געזאמעלטע ווערק', כרכים ט, י (ניו-יאָרק, 1927). (להלן — בן-נץ). על ימי קניגסברג — בן-נץ, ט, עמ' 170—176; הפרידה מאו"ר — שם, עמ' 174.

<sup>3</sup> הקשרים בין או"ר וקארל נטר בימיו האחרונים מתוארים ב'בדרך', עמ' 14. הקטע נשתבש שם בגלל חילופי שורות, ולהלן הקטע המשוחזר: "בין אלה הנדיבים של כל ישראל חברים אשר קרובני בימי מגורי בפריס היה קארל נעטטער הראש וראשון. התקרבותו אלי לא פסקה גם אחרי עזבי את ארץ צרפת ותמך בידי בעת מצוא. בירח אבגוסט תרמ"ב השגתי מכתב ממנו ובו הוא אומר: 'הנני מוכן לעזוב פאריס ללכת לעיר יפו, תוכל להיות בטוח ש'חברת כל ישראל חברים' כבר שכחה את מעשיך שגרמו עזיבתך ארץ צרפת בענין רע [פעילות סוציאליסטית]. רק כאשר אבוא ל'מקוה ישראל' אמצא שם משרה בערך. היה בטוב'. החיליתי להכין עצמי ללכת לארץ ישראל לעמל להיטיב את מצב החלוצים הסובלים מחסור וכפן. פתאום באה השמועה כי קארל נעטטער מת מיתה פתאומית ימים אחדים אחרי בואו ארצה ישראל".

את צרכיו של ציבור המהגרים במזרח לונדון ובכלל זה לספק סידורי-תפילה, להדפיס מחזורים וליבא ספרי ש"ס מרוסיה (בן-נץ, עמ' 124). עתה, כאשר החל או"ר מבסס את עסקו, הוא חידש גם את קשרי-המכתבים עם חבריו לפעולה ספרותית ברוסיה. אחד מאלה היה דוד גורדון, עורך 'המגיד', שחיבב את או"ר, וכיבד את כנותו. כאשר נחשד או"ר בחיבור כתב-פולסטר אנטי-דתי בשביל 'הקול', הסתייג גורדון מחשד זה, אבל מאידך גיסא פסל לפרסום ב'המגיד' מכתב פולמוסי חריף שכתב או"ר נגד פרץ סמולנסקין, בשנת 1882. לפני כן היה או"ר מקורב גם למשורר יהודה ליב לוין — יהל"ל — שגילה בצעירותו נטיות סוציאליסטיות ואחרי פרעות 1881 נעשה חובב-ציון.<sup>4</sup> באביב 1883 שלח או"ר מכתב אל יהל"ל באמצעות דוד גורדון, שבו ניתח את יחסו כסוציאליסט ליישוב א"י.<sup>5</sup> או"ר בן ה-31 פותח בהסברת הרקע למכתבו: לפני שבע שנים, כלומר ב-1877, חדל מחליפת מכתבים עם יהל"ל, ואז עשה כן משום שהבולשת חשדה בו, ולא רצה להחשיד גם את יהל"ל. ואילו עתה, אומר או"ר, "זנחתי את הפוליטיקה, יען כי כבר עברו לי שלושים שנה ולא עשיתי עוד לביתי". בגוף המכתב מובעים רגשי הזדהות עם חבת-ציון: "אזכה אנכי בכל לבי את רעיון ישוב ארץ ישראל [...] הרעיון הזה הוא דרך אחד משני הדרכים המובילים לפתרון שאלת היהודים [...] מגמת פנינו להושיב על אדמת ארץ אבותינו את עניי עמנו, לעשותם לכורמים וליוגבים". אך ראויה לתשומת לב המסקנה המובעת בסוף המכתב, שלפיה אין טעם לעמול ביישוב א"י, כל עוד לא הוסרו שני מכשולים מפעולת המתיישבים, המכשול הדתי והכלכלי. או"ר חשש פן "הצבועים" הדתיים ו"לוקחי הנשך והתרבית" הם שיאכלו את טוב הארץ, ולכן גוברת בסוף המכתב נעימת היאוש: "מר ממות היא הידיעה הפנימית אשר הרעיון שרצנו אחריו נהפך לנו לרועץ [...] לכן תפול [כך] עטימידי בכל עת אשר יבוא עלי הרוח לעשות גם אנכי דבר מה לטובת רעיון הישוב". גם אם הרעיון יוגשם, אולי תחלופנה עשרות שנים עד אז, "אבל מובטח הנני, כי כאשר יצא לאור, יהיו אלה השוטים המלגלים עליו קעת הראשונים אשר יחזיקו את המשוט, ומשכילי העם אשר יבינו לרבים יכשלו בחרב ובלהבה, בשבי ובבזה — והדברים עתיקים". או"ר אינו רואה אפוא סיכוי ליישוב הארץ, אלא בהפרדת הדת מהמדינה, ובהצלת המתיישבים מידי הקאפיטאליסטים. אם יישוב הארץ הוא פתרון אחד לשאלת היהודים, והסוציאליזם — הפתרון השני, הסיק או"ר שאין תקווה ליישוב הארץ כל עוד לא ינקטו בד בבד עמו גם את הפתרון השני, הסוציאליסטי, המשתמע היטב מתוך הרמזים בדבריו. אפשר לומר שהמכתב מבטא לבטים של אדם הנקלע בין תורתו הסוציאליסטית ובין רגשותיו הלאומיים, ומגלה את הפרובלמאטיקה של "הציונות הסוציאליסטית"

<sup>4</sup> על יהל"ל ראה ערך ב'אנציקלופדיה עברית', כא, עמ' 401—402. וראה גם פסח ליפובצקי (בן-עמרם), 'רעיון העבודה בספרות העברית החדשה' (הוצאת "במעלה", בלי ציון השנה), עמ' 40—47.

<sup>5</sup> המכתב מובא אצל א. דרויאנוב (עורך), 'כתבים לתולדות חבת-ציון וישוב ארץ ישראל', (להלן — כתח"צ), ג (תל-אביב, תרצ"ב), עמ' 555—560. וראה הערה 7 להלן.

שלעתיד לבוא. ואף כי או"ר סיים את מכתבו בנעימה ספקנית ואף פסימית, נתקבלו דבריו באהדה במזרח אירופה. כשהעביר דוד גורדון את המכתב הסגור המיועד ליהל"ל, הוא ביקשו מאוד להודיעו "אולי שינה [או"ר] דעתו גם הוא ואם יש רמז במכתבו אליך [...] יען בעלי תשובה כאלו יקרים לי [...] כי האו"ר הוא איש תמים בלי רמיה וצביעות [...] ואיש כזה אם ישנה דעתו בל"ס עושה זאת מפני האמת היקרה לך".<sup>6</sup> יהל"ל עצמו מיהר לפרסם תשובה לאו"ר ב'המגיד', וניסה לשכנעו שבעיית המשטר הסוציאלי היא בעיית כל העמים, אבל עם ישראל עוד חייב להגיע תחילה "למדרגת אומה ולשון".<sup>7</sup> גורדון ויהל"ל, שנמנו אז עם ראשי חובבי ציון, ביקשו לעשות נפשות בראש וראשונה בין המשכילים, ועל אחת כמה וכמה בין הסוציאליסטים שביניהם, חבריהם להשכלה ויריביהם לאידיאולוגיה. אבל אם ביקשו לראות באו"ר את אחד המצטרפים למחנה חובבי ציון, הגויזו והקדימו בציפיותיהם. עדיין תהה האיש על גורלן של התנועות לשחרור ולאיחוד לאומי באירופה, וראה את גורל העבדים בארה"ב, אחרי "שחרורם", ועל כן חרד לכל לוחמי החירות במלחמתם, וחשש פן ייחטפו פירות הנצחון מידיהם, כפי שכבר אירע לדעתו בצרפת, איטליה, גרמניה וארה"ב. משום כך חשש פן תסתאב גם התנועה הלאומית היהודית, אך עם זאת נרגש מהסיכוי לתקומת ישראל בארצו, ולשעה אף גילה נכונות לעלות ארצה; הוא התלהב מתכניתו של לורנס אוליפאנט, ומספרו 'ארץ הגלעד' — אותו אנגלי רבי חזון נשא ונתן עם השלטונות העותומניים בשנת 1879 על תכנית ליישוב יהודי אוטונומי נרחב בעבר-הירדן. כאשר דחהו, פרסם את רשמיו מסעיו בארץ ואת תכניתו בספר.<sup>8</sup>

גם בן-נץ, שגלה מקניגסברג לדנמרק, ומשם לפריז, הגיע ללונדון. בקיץ 1884 חברו השניים עם פועלי-דפוס מגליציה בשם ורבר, והחליטו ליסד שבועון יידי, המיועד לקהילת-המהגרים שגדלה במהירות מאז "הסופות בנגב". לונדון היתה עתה שרויה בעיצומה של "הנדידה הגדולה" (כך כינה זאת שמעון דובנוב). לפני תחילת ההגירה, ב-1880, נאמד מספר יהודי לונדון ב-47,000 נפש, ואז היו יותר ממחציתם (26,000) בני-הארץ, ויתרם (21,000) מהגרים ילידי-חוץ. בין המהגרים היו רק 13,000 ממזרח אירופה. בעשר השנים הבאות עלה מספר יהודי לונדון לכ-56,000, ומרבית התוספת באה ממזרח אירופה; מספרם של בני רוסיה ופולניה

<sup>6</sup> כתח"צ, א (אודיסה, תרע"ט), עמ' 87—88. דוד גורדון הבדיל לטובה את או"ר מעורר 'הקול', מ.ל. רודקינסון, שאותו ראה כ"ריק ופחז".

<sup>7</sup> תשובת יהל"ל, ב'המגיד', גיל' 20 (23 במאי). התשובה מובאת אצל ש. יבנאלי (עורך), 'ספר הציונות': 'תקופת חבתי ציון' (דביר, תש"ד), עמ' 112. או"ר סיפר כיצד השפיעה עליו תשובת יהל"ל: "יהל"ל מוכן להתפשר עם הרבנים למען תחייה, ואני — להיפך. ואילו עתה התחלתי להרהר שהצדק עמו" (בדרך, עמ' 14). מנדל זינגר ראה בהתכתבות זו של או"ר ויהל"ל אחד מגילויי "ראשית המעשה של הגשמת הרעיון הציוני-סוציאליסטי" ('בראשית הציונות הסוציאליסטית' [ספרית 'ילקוט', מועצת פועלי חיפה, ללא תאריך], עמ' 18—19).

<sup>8</sup> או"ר על תנועות שחרור וגורלן — כתח"צ, ג, עמ' 557—558. או"ר על אוליפאנט — 'איים', מחלקה ד, עמ' 69—70.

(רו"פ) כמעט הוכפל בעשר שנים, והגיע ב־1891 לכ־21,000.<sup>9</sup>

מרבית המהגרים החדשים נאחזו בפרברי־העוני של מזרח־לונדון, ונאבקו בקשיי הפרנסה וההסתגלות לאקלים האנגלי הנכרי והצונן, וזאת בלי נכונות להינתק ממסורת החיים היהודיים בנוסח רוסיה ופולניה. חוגי ההנהגה של יהדות אנגליה הוותיקה ראו ציבור זה כזר וכנחות, בבחינת "פולין קטנה"<sup>10</sup> ויחסם אליו היה קר ודוחה. לכל היותר ראו באיסט־אנד אוֹבִיקט לעסקנות של סעד, שמטרתה כפולה: האחת — לזרז ככל האפשר את יציאת מהגרי־המעבר, פן ירבו משתקעים באנגליה עצמה, והשנייה — לקלוט את המשתקעים הדלים בעבודת־כפיים. כן ביקשו חוגים אלה לפרוש חסות על ה"חברות" וה"חדרים" שצצו במזרח לונדון, כדי לשלבם בארגון־הגג של "איחוד־בתי־הכנסת", ולעשות למען קליטתם הלשונית והתרבותית של המהגרים באנגליה.

אל ציבור זה של קשיי־יום במזרח לונדון ביקשו או"ר ובני־נץ לפנות בשבועונם. שני שוחרי העברית לשעבר השלימו עם כורח־המציאות, שאילצה אותם לפנות אל קהל־הקוראים המיועד ביידיש. הם בחרו לשבועון שם, שנועד להבליט לעיני כול את עולמו השסוע של המהגר באנגליה — 'דער פוילישער אידעל', כלומר "היהודי הפולני". לדברי בני־נץ הם רצו להביע בשם זה את מחאת המהגרים על היחס המתנשא של היהודים בני־הארץ, ואת לעגם לחרדה שאחזה באלה: 'די פאליאקען קומען?!' [הפולנים באים!].<sup>11</sup>

מה ביקשו בעלי העיתון לומר לאחיהם ממזרח אירופה? יש הרואים ב'דער פוילישער אידעל' את "כתב־העת הסוציאליסטי הראשון ביידיש"<sup>12</sup>. אך למעשה

<sup>9</sup> המספרים מבוססים על ה־ *Jewish Encyclopedia*, VIII, 167—168, ועל אומדנו של ש. מונטגיו על יהודי לונדון בשנת 1891, ברבעון של חובבי־ציון באנגליה, *Palestina*, גיל' 4 (יוני 1893), עמ' 13. גארטנר אינו עוסק בסטטיסטיקה, אלא במידה שהיא נוגעת למהגרים בלבד, ורואה אפשרות לתת רק אומדנים גסים, לפי נתוני מרשם־התושבים האנגלי על ילידי־חוץ. טבלה מובאת בגארטנר, עמ' 283, וניתוחה — במאמרו: "Notes on the Statistics of Jewish Immigration to England, 1870—1914", *Jewish Social Studies*, XXII (1960), 97—102. מספריו אינם רחוקים מאלה שניתנו באנציקלופדיה היהודית. ניטול להשוואה דוגמה אחת: מספר ילידי חוץ מרוסיה ופולניה, ורומיניה, ב־1881 הגיע ל־14,200 (גארטנר, עמ' 283. עיגלתי את המספר). לעומת 13,000 ב־1880, לפי האנציקלופדיה. מאידך גיסא מביא גארטנר במאמרו ב־ *JSS* (שם, עמ' 98) אומדן, שלפיו נאמד מספר הנוצרים בין המהגרים הפולנים בשנת 1881, כ־2,000. בניכוי נוצרים אלה מהמספר הנ"ל נקבל 12,200. כללו של דבר, המספרים המובאים לעיל הם רק בבחינת סדר־גודל.

<sup>10</sup> ביטוי זה הופיע למשל, ב־ *Jewish Chronicle* (להלן — כרוניקל), גיל' 622 (25 בפברואר 1881), עמ' 9.

<sup>11</sup> ב־נץ מספר שבגלל השבועון עבר מעברית, "אהבתו הראשונה", ליידיש (ב־נץ, י, עמ' 124). על שם העיתון — שם, עמ' 132. השבועון הופיע בשם 'דער פוילישער אידעל' בגליונות 1—15, מ־25 ביולי עד 31 באוקטובר 1884. הגליונות מצויים באוניברסיטת ת"א. (להלן בהערות 'אידעל').

<sup>12</sup> למשל, ג. אלקושי ב'אנציקלופדיה עברית', טז, עמ' 223.

נאלצו העורכים להציג לפני קהל הקוראים עמדה ניטראלית לכאורה, בעיקר משום ששני החברים לעריכה היו עתה חלוקים בעמדותיהם בינם לבין עצמם: בן-נץ נשאר סוציאליסט אדוק, ואילו או"ר כבר היה פוסח על הסעיפים, כפי שניתן ללמוד מקשריו עם קארל נטר וממכתבו ליהל"ל. מסתבר שאו"ר התחשב בשיקולי כדאיות כלכלית וחיפש דרכים להרחיב את תפוצת העיתון בקרב קהל קוראים מצומצם בהיקפו, שעדיין היה ברובו דתי-מסורתי. בן-נץ מספר בזכרונותיו על עיתון בעל נפש חצויה, הנקרע בין "שבת" ו"ימות-חול". אליבא דבן-נץ, לו עצמו נשמה "שבתית" — והיא תובעת רעיונות, שכנוע, סוציאליזם. ואילו או"ר שקוע בחולין, ורואה בעיתון אך אמצעי לפרנס את הדפוס. לכן, טוען בן-נץ, הצניע או"ר את השקפותיו הסוציאליסטיות לטובת העסק, והעורכים באו לידי פשרה: לא סוציאליזם בפה מלא, לא יניפו דגל אדום, כדי שלא יבריחו "שחורים" או "ירוקים", ואת אלה שיש להרגילם תחילה לקרוא יידיש.<sup>13</sup> כך הציג בן-נץ את דמות העיתון, ואילו או"ר כתב בזכרונותיו שמגמת השבועון היתה מלכתחילה אינפורמטיבית-ניטראלית. הוא הגדיר שתי מטרות: מטרה חיובית — "להורות את הנעשה", כלומר להגיש מידע; ומטרה שלילית — "לא יקנא קנאת ד', גם לא יחטיא את הרבים, לא יפגע באנשים, גם לא יחנף", כלומר יקיים ניטראליות רעיונית ('איים', עמ' 73).

דברי הזכרונות הללו מראים שהשותפים לעריכה ניסו למצוא דרך-ביניים בין מגמה סוציאליסטית גלויה, ובין מגמה ניטראלית לכאורה, אבל מכל מקום הודגשה בשבועון נעימת הזדהות עם המהגרה-העובד היהודי. העורכים קבעו בראש העיתון את הסיסמה: "יגיע כפיך כי תאכל, אשריך וטוב לך" (תהלים, קכה, 2), ורצו לדבר אל הקורא כאדם, כיהודי, כפועל. במאמרם הפרוגראמתי ציינו כי אינם מצפים ש"האחים העשירים" יקראו את עיתונם, ועם זאת הם מתכוונים להימנע הן מנימה דתית והן מנימה אפיקורסית.<sup>14</sup>

מתוך הדגשת האינטרס הפועלי-מעמדי הביא השבועון בגליונות הראשונים סקירות על חיי הפועלים היהודיים בלונדון, בהתייחס אייזיק סטאון, שהיה מוכיר איגוד מקצועי יהודי של חייטים. גם השיר הסוציאליסטי האנגלי הנודע, "שיר הכתונת", הופיע בתרגומו של בן-נץ.<sup>15</sup>

<sup>13</sup> דברי בן-נץ על מגמות העיתון — בן-נץ, י, עמ' 125, 178—179. נראים דברי בן-נץ, שמבחינה כלכלית נועד השבועון לפרנס את הדפוס. דומה שיש כאן המשך למגמה שניכרה מראשית העיתונות היהודית בהולנד במאה 17ה, כאשר בעלי בת-ידפוס דוד טרטש ואורי פייבוש הלוי עסקו בהוצאת "תקופונים". ראה יעקב טורי, "ראשית העתונות היהודית בהולנד", 'ספר זכרון לבנימין דה-פריס' (ירושלים, תשכ"ט), עמ' 312—313, 315, 316—317.

<sup>14</sup> 'אידעל', גיל' 1 (25 יולי 1884), עמ' 1—2. בעיתון ניתן שם המדפיס — ורבר, ושם המו"ל — רבינוביץ. שמו של בן-נץ, העורך, אינו נזכר, כי באותו זמן עבד אצל הבנקאי היהודי זליגמן. ראה בן-נץ, י, עמ' 125.

<sup>15</sup> הסקירות על פועלי לונדון, 'אידעל', גיל' 2—6. "שיר הכתונת", גיל' 6 (29 באוגוסט 1884), עמ' 30.

השבועון גילה עניין בנעשה בעולם היהודי, והקדיש מדור אינפורמאטיבי קבוע לכך, אך נזהר שלא לנקוט עמדה בעניינים יהודיים פנימיים. הוא היה רגיש ליחסים בין יהודים וסביבתם, ובמיוחד היה ער לכל גילוי של הפליה או טינה כלפי יהודים באנגליה.<sup>16</sup> מורגשת בשבועון התנכרות לתנועה ליישוב א"י. אמנם הופיעו מדי פעם ידיעות קצרות על הנעשה בארץ, ביישוב הישן ובמושבות הראשונות, אבל השבועון העיר עליהן מנקודת ראות סוציאלית בלבד. למשל, הובאה מ'הצפירה' ידיעה על אגודת "בית-יהודה" של בני צפת המתכוננים להקים מושבה בגולן, והשבועון מעיר על כך: "הגיע הזמן שאחינו בא"י יקיימו את הפסוק 'בזעת אפיך תאכל לחם' " (גיליון 4 [15 באוגוסט 1884], עמ' 17). היוזמה היישובית זכתה להערכה כגילוי של פרודוקטיביות ושל הרצון להיגמל מה"חלוקה".

מסתיו 1884 התחילה בלונדון פעולה למען יישוב א"י. הסוחר קלמן וולראוך, יליד פולין, חזר ממסע שערך בא"י בקיץ 1884, וניגש לערוך מגבית וליסד אגודה. הוא הסתייע בזרע ברנט, יהודי יליד ליטה (1842), שהגיע ללונדון ב־1865, וכבר ב־1871 עלה ארצה לראשונה, הצטרף אל "פורצי החומות" ראשוני פתח-תקוה, וב־1884 הגיע לזמן-מה ללונדון. בדרכו נודמן ברנט בספינה עם דוד גורדון. זה נסע אז לאנגליה בשליחות חובבי-ציון ברוסיה ופולניה, שהקימו חובבי-ציון לכבודו. הוועידה הבין-ארצית בקאטוביץ. גורדון נשלח אל השר משה מונטיפיורי, במלאת לו מאה שנה, כדי ליטול ברכתו ל"קרן המזכרת", שהקימו חובבי-ציון לכבודו, כמסווה לגאלי לפעולת אגודותיהם. לעומת ה'ג'ואיש כרוניקל', שסקר בהרחבה ובהתלהבות כל גילוי של התעוררות למען א"י, ביטא עתה 'דער פוילישער אידעל' עמדה מסתייגת, ועל ראשית ההתארגנות בלונדון ועל התכונה לוועידת קאטוביץ לא הודיע דבר. אילו ביקש העיתון להביע אהדה לחיבת-ציון, ניתנה הזדמנות כשרה לכך לרגל יום הולדתו המאה של מונטיפיורי, ולנוכח מפעל "מזכרת משה", שהכה גלים במזרח אירופה. העיתון הקדיש מאמר ראשי לשמחת היובל, אך פתח בדברי הצטדקות: מה ליהודים פשוטים ועניים ולשר? אלא יש לכבדו על אהבת-האדם שבו, ועל שום ששמו מאחד את לב כל היהודים, ואף מרכז את לבם של "אוניזערע שונאים" [שונאינן]. ואשר לפעולותיו של בעל-היובל — מה פעל באהבתו — תשפוט ההיסטוריה. כוונתו היתה תמיד לטובה.<sup>17</sup>

אור"ר לא סטה מהקו הניטראלי בשבועון אף לאחר שנפגש עם דוד גורדון, וקיבל ממנו את הסוכנות להפצת 'המגיד', השבועון העברי אשר היה ביטאון נלהב של

<sup>16</sup> המאמר הראשי ב'אידעל', גיל' 11 (3 באוקטובר 1884), עמ' 69, הוקדש לגילויי הפליה יהודים באנגליה, וכעבור שבוע, בגיל' 12 (10 באוקטובר), עמ' 77, מנה המאמר הראשי שלוש סיבות מדוע האנגלים אינם אוהבים יהודים: העם האנגלי הוא יושבי-איי ואינו גורס ו"אהבת את הגר", האנגלים הם עם-חוננים המתנגדים להתחרות של הרוצים מהם, והיהודים עצמם עשו רבות להשחרת שםם.

<sup>17</sup> גיל' 15 (31 באוקטובר 1884), עמ' 101. קרן "מזכרת משה" וביקורו של דוד גורדון באנגליה לא הוזכרו כלל בשבועון.

חובבי-ציון.<sup>18</sup> אפילו נמשך או"ר אחרי דברי דוד גורדון ופעולותיו, מסתבר שבן-נץ עמד על גבו והקפיד לבל יסטה העיתון מעמדתו. עורכי 'דער פוילישער אידעל' השתדלו למצוא מסילות אל קהל הקוראים, והנה נתברר להם ששם העיתון מתפרש בין המהגרים כלעג לרש, ומעורר התנגדות, ולכן המירוהו בנובמבר 1884 ל'דיא צוקונפט' [העתיד]. לקוראים הסבירו שבגלל השם הקודם אין השבועון יכול להישלח לרוסיה, ואילו העורכים מקווים להפיצו גם במזרח.<sup>19</sup> בשעה שהחליפו את שם השבועון, חזרו העורכים והביעו את השקפת עולמם, במאמר ראשי על "מפלגותינו". הדברים אמורים בארבעה פלגים בישראל: (א) הרוב האדיש, (ב) המתבוללים, (ג) "הלאומיים" ההולכים בעקבות פינסקר, והטוענים שקודם על היהודים ליהפך לעם בארצם הם, ו-(ד) הסוציאליסטים היהודיים, אשר לגבי דידם אין השאלה היהודית אלא חלק מהבעיה הכלל-אנושית. עמדת העיתון ניטראלית לכאורה — הוא אינו קובע מי הצודק, ומתנגד רק לאדישים. אבל כדי לעשות מעשה כלשהו "אינו נייטיג אחדות" [דרושה אחדות].<sup>20</sup> לעומת המצע שבפתח 'דער פוילישער אידעל' הוחלשה הנימה הסוציאליסטית והובלטה יותר הניטראליות, אבל עדיין ניתן לגלות העדפה של המגמה הסוציאליסטית, ולו אך לפי העובדה שנוכרה אחרונה בסולם עולה, בבחינת "אחרון הביב והשוב".



מסוף שנת 1884 החלו מתחוללים שינויים בחיי הציבור היהודי באיסט-אָנְד, שהיה בהם כדי לרופף את עמדתם של או"ר ובן-נץ. וולראוך וברנט יצאו להשתתף בוועידת קאטוביץ שנערכה בנובמבר 1884. וולראוך נבחר בוועידה זו לחבר הנהגת התנועה, ובשובו ללונדון, הקים אגודה רשמית שהסתנפה ל"קרן המזכרת". יתר על כן, בראשית 1885 הצליחו וולראוך וחבריו לקרב לאגודה את נפתלי (הרמאן) ואת

<sup>18</sup> הידיעה על 'המגיד' — במודעה עברית ב'אידעל', גיל' 11 (3 באוקטובר 1884), עמ' 75.  
<sup>19</sup> הגיליון הראשון הנושא את השם החדש הוא מס' 16 (7 בנובמבר 1884). בן-נץ מסביר את הטעמים להחלפת השם: "השם אינו מוצלח, חשדו בנו שאנו לועגים" (בן-נץ, י, עמ' 132); "המשפט הקדום נגד השם הייב להחליפו" (שם, עמ' 135). בן-נץ רומז שהיה נימוק נוסף להחלפת השם, ומבטיח להזכירו להלן, אך אינו מקיים זאת. ייתכן שכוונתו לנימוק הצנזוראלי, שהוצג לפני הקוראים כנימוק עיקרי בגיל' 15 (31 באוקטובר 1884), עמ' 107. כרכי 'דיא צוקונפט' (להלן — 'צוקונפט') מצויים בארץ בחלקם: כרכים א—ב מצויים באוניברסיטת ת"א, כרכים א—ד — בבית הספרים הלאומי, כמה מהגליונות החסרים מצויים בבית-הספרים הלאומי במיקרופילם. הגליונות המצויים: שנה א, גיל' 16—50, מ'7 בנובמבר 1884 (ספירת הגליונות נמשכת מ'אידעל'), עד 26 ביוני 1885. שנה ב, גיל' 1—11, מ'1 ביולי עד 10 בספטמבר 1886. בשנה זו שונה ספרור השבועון לפי ספירה רבי-שנתית רצופה (הובאו בחשבון גם גליונות 'אידעל'), וישנם גיל' 127 (7 בינואר 1887) עד גיל' 149 (האוסף — חלקי). שנה ד, (1887—1888), גיל' 150—195 (עד 11 במאי 1888).

<sup>20</sup> גיל' 17 (14 בנובמבר 1884), עמ' 117—118.



מרדכי (מארקוס), בני הרב הראשי אדלר, ובפברואר הצטרף לאגודה הבנקאי ועסקה-הציבור שמואל מונטגיו וניאות להיות גובר-הכבוד. איש זה, כמעט היחיד בין אישי הצמרת של יהדות אנגליה הוותיקה שגילה יחס חם ליהודי המזרח, הקים כבר ב־1870 את "מועדון העובדים היהודיים" בוואיטצ'פל, וכיהן מאז כנשיאו ופטרונו. מונטגיו פעל גם כפרנס למגוינים ולבתי-הכנסת הדלים, ושקד בסבלנות להקים ארגון-גג, עד שהצליח ב־1887 לכונן את "פדראצית בתי-הכנסת" במזרח לונדון. לאחר הרפורמה הפארלאמנטארית של 1884, שהרחיבה במיליונים את ציבור הבוחרים העירוניים והכפריים, הציג מונטגיו בראשית 1885 את מועמדו לפארלאמנט בוואיטצ'פל כליברל התומך בגלדסטון, ופתח בפעילות פוליטית ענפה בד בבד עם פעולתו למען חובבי-ציון. לאגודה הלונדונית היה זה הישג רב שאיש כמונטגיו ניאות להצטרף אליה, וראשי חובבי-ציון אף הרהרו זמן מה באפשרות לכונן בלונדון את המרכז העולמי של התנועה.<sup>21</sup>

תכונה זאת עודדה את האגודה ליישוב א"י בלונדון, והיא הגבירה את פעולתה; אך גם לעת כזאת לא זו 'דיא צוקונפט' מעמדתו המסתייגת — השבועון לא מסר כמעט כל מידע על ועידת קאטוביץ, ואף לא על ההתארגנות בלונדון, שמרבית פעיליה היו מבני מזרח העיר. אפילו כאשר פרסמו ראשי האגודה מודעה על ייסוד האגודה ומטרותיה בארבעה גליונות רצופים של העיתון, לא הגיבה על כך המערכת כל תגובה משלה.<sup>22</sup> אולם בעוד ש'דיא צוקונפט' התבונן כביכול מהצד בנעשה בתחום ההיים היהודיים, הוא נאלץ לנקוט עמדה לנוכח פעילותו הפוליטית-מפלגתית של מונטגיו באיסט-אֵנד.

הדבר היה לאחר שהחריף המשבר במפלגה הליבראלית, ולאחר שנפלה ממשלת גלדסטון ביוני 1885. באותו חודש הועבר בפארלאמנט חוק בדבר שינויים במחוזות

<sup>21</sup> על הצטרפותו של ש. מונטגיו לחובבי-ציון, ועל ההצעות לכונן מרכז בלונדון ראה ישראל קלויזנר, 'מקאטוביץ עד באזל' (הספריה הציונית, תשכ"ה), ב, עמ' 34—36, 280 (להלן — קלויזנר). כמה מהמכתבים העוסקים בהצטרפותו של מונטגיו ראה בכתח"צ, א, עמ' 143—145 (מכתב ששובץ בטעות לשנת 1884, ותאריכו צ"ל בפברואר 1885), 438—439, 445—446, 463, 471, 478; כתח"צ, ג, עמ' 680—681, 716—718.

<sup>22</sup> לוועידת קאטוביץ ולהתארגנות שבעקבותיה אין כמעט זכר ב'צוקונפט': ועידת קאטוביץ נזכרת דרך אגב במקום שהשבועון מצטט עיתון אנטישמי אנגלי, אשר בו נאמר שמוטב לאירופה להיפטר מהיהודים, 'עתה, אחרי ועידת קאטוביץ, ילכו לא"י...' ('צוקונפט', שנה א, גיל' 21, 12 בדצמבר 1884), עמ' 150. בגיל' 25 (9 בינואר 1885), עמ' 182, ניתנה ידיעה על אסיפה פומבית של האגודה הלונדונית ועל מטרותיה. בגיל' 29 (6 בפברואר 1885), עמ' 213, מפרסם השבועון שאלת קורא על האישים שיצאו מלונדון לקאטוביץ, ומידת סמכותם. בתגובה גילה השבועון אי-התמצאות: ידוע למערכת רק שיצא איש אחד מלונדון (ושמו אינו מובא בתשובה) — וזאת לאחר ש'כרוניקל' כבר פרסם את הפרוטוקולים של הוועידה, ובהם שמות שני נציגי לונדון, וולראוך וברנט. לבסוף, בגיל' 30 (13 בפברואר 1885), עמ' 227, השלים השבועון את תשובתו, והודיע שוולראוך בא למערכת והציג לפניו את ההזמנה הרשמית לוועידה (וכאן הוא נזכר לראשונה בשמו). מודעות האגודה התפרסמו בגליונות 31 (20 בפברואר 1885), עמ' 235; 32 (27 בפברואר), עמ' 243; 33 (6 במרס), עמ' 251; 34 (13 במרס), עמ' 253.

הבחירה, ולכן לא ניתן לערוך מיד בחירות כלליות, והיה הכרח לדחותן עד נובמבר. בסוף יוני נתמנה לורד סאליסברי השמרני לראש הממשלה עד לבחירות, ובינתיים החלה תעמולה מפלגתית נמרצת, ותוך תסיסה פוליטית זאת פרסם או"ר ב'דיא צוקונפט' ב-3 ביולי מודעת בחירות מטעם מונטגיו (גיל' 1, עמ' 384).

עתה נקרע קרע בין בן-נץ ובין או"ר. כסוציאליסט אדוק ראה בן-נץ במונטגיו סמל לעולם שאותו אמר לבער — האיש המחיש את השילוב של קאפיטאליזם ליבראלי ושל אורתודוקסיה יהודית. יתר על כן, בדאגתו של מונטגיו ל"מועדון העובדים" ובמאמציו לתווך בסכסוכי עבודה, הוא עורר בסוציאליסטים את קנאת התחרות על לב הפועלים. בן-נץ ראה בעצם פרסום המודעה סטייה מעמדתו המוצהרת של 'דיא צוקונפט'.<sup>23</sup> הוא פרש מהשבועון, ובזכרונותיו הוא מציג את הפרישה כמעשה-הפגנה: או"ר פרסם את המודעה בזכות מונטגיו בלי ידיעתו, ובכך ראה כעין אות פרידה: "נטלתי את מקלי ותרמילי ויצאתי".<sup>24</sup>

אך לאמיתו של דבר לא יצא בן-נץ בטריקת-דלת. למעלה מחודש ימים עבר מזמן שנתפרסמה מודעת מונטגיו ב'דיא צוקונפט' עד שפרסם בן-נץ מודעה אישית.<sup>25</sup> שלפיה הוא נאלץ לפרוש מעריכת העיתון מטעמי בריאות, אבל ימשיך להשתתף בו בפליטונים ובמאמרים חתומים. משמע, אין עדיין ניתוק מוחלט בין השניים, ויש דברים בגו.

מסתבר שבן-נץ כבר הרהר בפרידה מאו"ר לפני המעשה במודעה. מתחילת הקיץ עשו סוציאליסטים יהודיים אחדים הכנות להוצאת כתב-עת סוציאליסטי מובהק, ובאמצע יולי 1885 יצא גליונו הראשון של הירחון 'ארבייטער פריינד' [ידיד הפועל], בעריכת פיליפ קראנק. הירחון דגל בסיסמת המהפכה הצרפתית "הרות, שוויון, אחווה", ובשערו קבע סמל ידיים מושטות לתקיעת-כף, והעלה את הסיסמה העברית: "אם אין אני לי, מי לי, וכשאני לעצמי, מה אני". בן-נץ חשש תחילה שמקדם מדי להוציא עיתון סוציאליסטי, אבל משנעשה כתב-העת לעובדה קיימת, החליט באוגוסט לפרוש מ'דיא צוקונפט', ולהצטרף ל'ארבייטער פריינד'.<sup>26</sup>

#### \*

מעתה צריכה היתה לכאורה להתחיל התנצחות חריפה בין שני כתבי-העת, אולם הירחון הסוציאליסטי לא העז לצאת בחריפות נגד השבועון המתחרה. נראה שהיה

<sup>23</sup> על התנגדות הסוציאליסטים למונטגיו — גארטנר, עמ' 113—115. בן-נץ על פרידתו מ'צוקונפט' — בן-נץ, י, עמ' 180.

<sup>24</sup> בן-נץ טעה בפרטים: לדבריו נערכו הבחירות באוגוסט 1885, או"ר פרסם אז את המודעה, והוא (בן-נץ) הגיב מיד. לאמיתו של דבר היו הבחירות בנובמבר—דצמבר והמודעה פורסמה כאמור כבר בראשית יולי.

<sup>25</sup> 'צוקונפט', שנה ב, גיל' 7 (14 באוגוסט 1885), עמ' 55.

<sup>26</sup> גליונות הירחון 'ארבייטער פריינד' (להלן — 'פריינד') 1—12, של שנה א (יולי 1885) — יוני 1886), מצויים במיקרופילם בבית-הספרים הלאומי. דברי בן-נץ על הצטרפותו למערכת הירחון — בן-נץ, י, עמ' 188.

טעם מעשי לכך: 'ארבייטער פריינד' הודפס גם הוא בבית-הדפוס של או"ר.<sup>27</sup> נראה שאו"ר שמח על תוספת פרנסה, ומכל מקום לא חשש להדפיס את הירחון, ונמנע מלצאת נגדו, בתנאי שקראנץ ינהג כמוהו. כך יובן מדוע פרש בן-יץ בהשקט, ומדוע עוד השתתף לעתים בשבועונו הקודם. ואולי יש בכך גם כדי להסביר מדוע גזר על עצמו 'ארבייטער פריינד' התאפקות-מה בהתקפותיו על אישים כמונטגניו. ברם דו-הקיום של שני כתבי-העת לא האריך ימים, וגם הפעם אירע הזעזוע לא בגלל הנעשה בתחום היהודי, אלא בלחץ משבי-הרוח הפוליטיים מבחוץ. לאחר הבחירות הכלליות, שנערכו בשלהי 1885, נפלה ממשלתו של סאליסברי ב-27 בינואר 1886. גלדסטון חזר לראשות הממשלה באמצע פברואר, אבל החזיק מעמד רק עד אמצע יולי 1886, וכבר בסוף יולי נערכו שוב בחירות כלליות.

שמואל מונטגניו פתח בפעילות ציבורית ענפה במחוז שבחר בו לפארלאמנט לראשונה ב-1885. הוא הציג את עצמו בגלוי כחבר-הפארלאמנט מטעם "הרובע היהודי", ובאמצע מרס 1886 הכריז ש'יצא לרוסיה ולפולין כדי לעמוד מקרוב על מצב היהודים שם. בחודש מאי אף הפיק מן הממשל הגלדסטוני הטבה חשובה ליהודים — דמי הרישום של מתאזרח באנגליה הופחתו מ-5 ל"ש לל"ש אחת בלבד. יהודי האיטליאני קיבלו זאת כהקלה רבה; הוסרה מועקת-המעבר, ויהודים התעודדו להשתקע בארץ ולהסתגל לשפתה ולארחותיה. 'דיא צוקונפט' הגיב במאמר ראשי נלהב, וסיים בפסוק "שכן ארץ ורעה אמונה". ואילו 'ארבייטער פריינד' התעלם מהתיקון, ונמנע מכל תגובה.<sup>28</sup>

תוך תעמולת הבחירות החל הירחון מתאונן שהוא נתון ללחץ; במאי 1886 כתב בעל המאמר הראשי על לאומיות, והתלונן על מר גורלו של אדם שנוגד ברוסיה, מוצאו יהודי והוא גם סוציאליסט — זה אדם נרדף פי שלושה, ואיש כמותו יוכל להבין לנפשם של האירים.<sup>29</sup> משמע, לא זו בלבד שהסוציאליסט היהודי הרוסי נרדף בשל ארץ מוצאו ועמו, אלא גם אחיו היהודים רודפים אותו בגלל דעותיו הפוליטיות. הגיליון הבא גילה ש'ארבייטער פריינד' נתון ללחץ ישיר: "אנו מת-קשים לעמוד בלחצם של המדפיסים, כי אלה ברובם אינם רוצים להדפיס עיתון סוציאליסטי".<sup>30</sup> לכאורה מכוונת הטענה כלפי או"ר — זה החל תובע מהירחון שיעקור מבית דפוסו, ואמנם הוא נאלץ לעבור לדפוס אחר ביוני 1886. אולם לימים גילה הירחון שמאחורי לחצי או"ר פעל מונטגניו. כעבור שנה, במאי 1887, סיפר 'ארבייטער פריינד' שגם בעל הדפוס החדש לא עמד בלחצו של מונטגניו, והיגר לפתע לאמריקה.<sup>31</sup>

<sup>27</sup> הדבר מצוין בשולי גיל' 2 (16 באוגוסט 1885), עמ' 14.

<sup>28</sup> הידיעה על הפחתת דמי-הרישום — 'כרוניקל', גיל' 895 (21 במאי 1886), עמ' 5. תגובת 'צוקונפט' — שנה ב, גיל' 46 (28 במאי 1886), עמ' 369—370.

<sup>29</sup> 'פריינד', גיל' 11 (מאי 1886), עמ' 92.

<sup>30</sup> שם, גיל' 12 (יוני 1886), עמ' 98. באותו גיליון יש הודעה על העברת הירחון לדפוס מאירוביץ.

<sup>31</sup> על הגירת המדפיס מאירוביץ לאמריקה בחפזה, באביב 1887 — גארטנר, עמ' 115, והערה 30 שם (מראה מקום ל'פריינד', מאי 1887).

\*

כאשר סולק 'ארבייטער פריינד' מבית-הדפוס של או"ר, נותקו סופית הקשרים בין או"ר ובן-נץ, והעמיק הקרע האידיאולוגי בין שני כתבי-העת. כבר לפני כן, מראשית 1886, ניכר שהם מתרחקים זה מזה בעמדותיהם, ולו אך מתוך הגיון-הקיום של שני עיתונים מתחרים. עד סוף 1885 נשאר או"ר בעמדתו המסתייגת כלפי חובבי-ציון בלונדון. בסתו 1885 נודע שהאגודה נכשלה בניסיון לשתף פעולה עם משה-מנדל ורנר, שליח "כולל-ורשה", שנתגלה כאדם בלתי-הגון. כשגרם גילוי זה משבר באגודה, עשה או"ר פומבי לסכסוך ולהאשמות ההדדיות שהוטחו באיסט-אנד. נראה שאו"ר האנטי-קלריקאל שש על קלונם של שליח "הכולל" ושל עסקני חובבי-ציון שנפלו ברשתו.<sup>32</sup> בכך כיוון להלכייהרות הרווחים בציבור קוראיו. כאשר בא וולראון בקשרים עם שליח הכולל, לא נהג אלא כשם שנהגו כמה מראשי חובבי-ציון ברוסיה ופולניה, וביניהם ק.ז. ויסוצקי, שדווקא עתה ביקשו להגיע לידי הבנה עם כוללי "החלוקה", אשר ראו במגביות "קרן המזכרת" סכנה לעצמם.<sup>33</sup> אבל יוצאי רוסיה ופולניה בלונדון לא ראו שיתוף זה בעין יפה. לפנינו תופעה אפיינית להשפעת "אוורא דאנגליא": היהודים "המזרחיים" סיגלו לעצמם את שלילת "החלוקה", המושרשת בין יהודי אנגליה. אלה גרסו חריצות ועזרה עצמית, ברוח ערכיו של העידן הוויקטוריאני.

אבל דווקא לאחר שקיעת האגודה ליישוב א"י התחיל או"ר לפנות לנושאים יהודיים. אולי נטיית לבו דחפה לכך, ואולי עשה זאת מטעמים כלכליים. המפנה בא לאחר שהשבועון עמד לפני משבר כספי בראשית ינואר 1886. או"ר אפילו נאלץ להודיע לקוראים שברבע האחרון של אותה שנה יופיע השבועון רק אחת לחודש,<sup>34</sup> אבל הוא הוסיף להופיע מדי שבוע, ואז הכניס או"ר חידוש: בגיליון הבא פתח בסדרת מאמרים בשם "מאה שנה", על ההיסטוריה היהודית ממנדלסון ואילך. בסדרה זו מתרכזת תשומת-הלב בהדרגה בתנועת החסידות, וגדוליה מתוארים בנעימת אהדה, שיש בה מן החיבה לעברו של העם. בחודש מאי 1886 סיפר 'דיא צוקונפט' לראשונה על הישגי ההתיישבות בארץ — מקום המאמר הראשי הוקדש לסקירה עובדתית על כל המושבות בא"י, אמנם עדיין ללא כל הערכת-לוואי. בכל זאת עדיין הוצנעה הגימה הלאומית, וכאשר נפטר דוד גורדון, עורך 'המגיד', לא הזכיר או"ר בהספד הקצר את התנועה שלה הקדיש המנוח את חייו.<sup>35</sup>

<sup>32</sup> לא כאן המקום לפרט אותה פרשה. העניין נזכר בקצרה אצל גארטנר, עמ' 264. השווה 'איים', מחלקה ד, עמ' 74.

<sup>33</sup> על מגעי חובבי-ציון ברוסיה ופולניה ו"כולל ורשה" בשנת 1885, ראה קליוזנר, ג, עמ' 62—70.

<sup>34</sup> 'צוקונפט', שנה ב, גיל' 26 (1 בינואר 1886), עמ' 202. נראה שאחד מגורמי הקשיים הכלכליים של 'צוקונפט' היה עצם קיומו של 'פריינד'.

<sup>35</sup> מאמרי "מאה שנה" הופיעו בגליונות שנה ב, 27—32. הם פתחו בהשכלה ואח"כ התרכזו בחסידות. סקירת המושבות — שנה ב, גיל' 14 (14 במאי 1886), עמ' 353. הידיעה על פטירת דוד גורדון — גיל' 47 (4 ביוני 1886), עמ' 377.

ממש בעת שהחל או"ר עוסק בעברו הקרוב של העם, החל 'ארבייטער פריינד' (בינואר 1886) מדגיש את התנגדותו לחיבת-ציון, שראה בה תקוות-שוא לעתיד העם. "במה תיושע יהודה?" שואל הירחוק, ומשיב: פילאנטרופים ומשולחים מא"י, וכותבי עיתונים וקונטרסים — אלה הם המעלים מחדש את הרעיון הישן נושן של "א אידישע מלוכה אין א"י", אבל המוני העמים באירופה שונאים יהודים. ובכן, מה יהא על המוני היהודים ישארו בגולה? רעיון יישוב א"י הוא תקוות-שוא, ואילו תקוות-אמת לעם מצויה רק במהפכה הסוציאלית. לפי חתימת המאמר (I. S.) נראה שכתב אותו אייזיק סטאון, מי שכתב על חיי הפועלים ב'דער פוילישער אידעל' וב'דיא צוקונפט', ואשר בינואר 1886 כתב עוד גם בשבועון על נושאים כלכליים-חברתיים.<sup>36</sup>

ביולי 1886, לאחר שנדד 'ארבייטער פריינד' לדפוס אחר ונתקו היחסים בין או"ר ובן-בן, לובו יצרי הטינה והתלהטו כשהגיע ללונדון אפרים דיינארד. איש זה נודע כנוסע שנון-עט וכפולמוסן סוער, ובראשית השנה נפרד מיהודי רוסיה בקונטרס של ביקורת חריפה על ראשי חובבי-ציון שם, שהאשימם בחדלון-מעש.<sup>37</sup> עתה, בדרכו לאמריקה מצא לו בלונדון אכסנית-ארעי ספרותית ב'דיא צוקונפט', ואף כובד בכתיבת מאמרים ראשיים. במאמרו הראשון הרשה דיינארד לעצמו לדון בעניינים אנגליים-מקומיים, ותקף את 'ארבייטער פריינד' על שיצא נגד מונטגיו; הוא בירך על ייצוגם הפארלאמנטארי של יהודים, ושיבח את יהודי לונדון על שהכניסו לפארלאמנט את "מנהיגיהם" המופרים. הוא שיבח מנהיגים אלה על פעולתם למען ההגירה בברודי, בקנדה ובירושלים, ועל שטיפחו את שיתוף-הפעולה הבין-ארצי ואת ההזדהות היהודית עם אחיהם באשר הם. זהו שיר הלל למונטגיו.<sup>38</sup> עד כאן כתב דיינארד בשבחם של מנהיגים שלאומיותם ניכרה בפעולה למען ההגירה סתם. אבל בגיליון הבא הופיע בשבועון מאמר שבו ייחד דיינארד את דבריו לארץ-ישראל. בפרסומו של מאמר זה הזדהה עורך 'דיא צוקונפט' לראשונה עם יישוב א"י. לאחר תהיות ולבטים ממושכים הגיע אפוא או"ר לנקודת המפנה שלו. מעתה תהיינה עיניו נשואות לעתיד העם בארצו.<sup>39</sup> במאמרו "יהודים ופאלסטינה" כתב דיינארד שארץ-ישראל היא התקווה היחידה

<sup>36</sup> המאמר ב'פריינד', גיל' 7 (15 בינואר 1886), עמ' 50—51. סטאון כתב גם ב'צוקונפט', שנה ב, גיל' 27 (8 בינואר 1886), עמ' 221. וראה עליו לעיל, עמ' 52.

<sup>37</sup> על דיינארד ב-1886 ראה קלויזנר, ג, עמ' 399. בלונדון פרסם את מאמריו ביולי (מראי מקום בהערות הבאות). תרומתו האחרונה ל'צוקונפט' — מפריו, ב'3 בספטמבר 1886.

<sup>38</sup> 'צוקונפט', שנה ג, גיל' 1 (1 ביולי 1886), עמ' 1—2, 6.

<sup>39</sup> בזכרונותיו המאוחרים טען או"ר שנתפס לחיבת-ציון בעיקר מכוח 'אבטואמנציפאציה' של י. ל. פינסקר: "הספר הקטן הזה ערך מהפכה גדולה בקרבי [...] או"ר הסוציאליסט נהפך ל'חובבי-ציון'" ('בדרך', עמ' 14). מדבריו משתמע, כאילו חל השינוי כבר בשנים 1883—1884, כי באותו הקשר-דברים הוא מסביר את שינוי שם עיתונו ל'דיא צוקונפט' כמכוון 'לדרוש בענייני שאלת הלאום העברי כולו' (שם). אך לאמיתו של דבר לא מצאתי הד להשפעת כתיבי פינסקר בשבועון, ונראה שהמפנה להגות לאומית חל אך בשנת 1886, והתבטא למעשה אך באביב 1887. בעת שאו"ר נמנה עם מייסדי 'קדימה', מאוחר יותר, בשנת 1891, הוציא או"ר מהדורה אנגלית של 'אבטואמנציפאציה'. ראה קלויזנר, ג, עמ' 152—155.

למרבית העם. מי יוכל לעמוד מנגד? גם אתם, אחי היקרים — הוא פונה אל קוראיו — שוחים בים סוער, כמו יהודי גרמניה והונגריה (הימים ימי גיאות לאנטישמיות המאורגנת בגרמניה, ועומדים בצל עלילת-הדם בטיסה-אסלאר שבהונגריה). הסיכוי היחיד נשקף מתורכיה, ובלבד שנצליח להעלות ארצה יהודים לרוב. אין הצדקה לכך, שבאשמת שליח אחד, שהוליך שולל את יהודי לונדון, יצא הקצף על שאלת א"י. יש להתכנס לאסיפה, ולדון כיצד "להכניס סדר בחברה הו"צ".<sup>40</sup>

\*

אבל קריאתו של דיינארד והמפנה בעמדת 'דיא צוקונפט' לא חוללו כל תמורה במעשים. על תגובות הקוראים מעידים שני מכתבים למערכת השבועון. יחס חיובי ביטא הקורא בן-אליעזר:

בושה היא ללונדון שאין בה אגודה. אם ברצוננו לעשות כאן משהו, יש לעורר ולטעת בלבבות את חיבת א"י, כדי ליסד את האגודה מחדש ולאסוף כסף. אולם בכך לא סגי — צריך ללמד ספרות והיסטוריה יהודית, ולארגן מועדון. באסיפה שהציע דיינארד לכנס, יש לדון כיצד "לקדם את הרעיון הלאומי, כדי שנקום פעם, ונצא ביד רמה" [המלים האחר-נות — בעברית].<sup>41</sup>

יחס ביקורתי ביטא הקורא נתן ברלין:

כבר נפלנו פעם ברשתו של ורנר "גוזז הכבשים" [רמז לכך, שהשליח התיימר לאסוף כסף למען יישוב רועים בשם "פורתיזוסף", שיקום ליד שכם]. הלז נטל כספי חובבי-ציון, והניח להם את החוקה להמשיך ו"לגנוז" את בני ישראל. חברה יש, והכסף היכן? ועתה משולחים חדשים עליך [...].<sup>42</sup>

בדבריו אלה לא תקף ברלין במישרין את דיינארד, אלא יצא נגד מכת המשולחים והשד"רים. עם זאת שוללת ביקורתו ממילא את הניסיון להחיות את חובבי-ציון, ואכן קריאתו של דיינארד לא הביאה בשעתה כל תוצאה מעשית. גם הצעת בן-אליעזר לארגן מועדון לא הוגשמה באותו זמן. ייתכן שאו"ר ביקש להסתייע בדיינארד כדי לעורר את הציבור, בעת שגמר אומר להופיע ברבים כשוחר-ציון, וייתכן שרק נגרף בלהטו של הפולמוסן הנווד; מכל מקום, המאמרים לא השיגו

<sup>40</sup> 'צוקונפט', שנה ג, גיל' 2 (8 ביולי 1866), עמ' 22.

<sup>41</sup> שם, גיל' 3 (6 ביולי 1866), עמ' 22. לדעת קלויזנר (ב, עמ' 281) בן-אליעזר הוא נחמן סירקין. אולם באותן השנים פעל סירקין בעיקר בחוג הסטודנטים יוצאי רוסיה בברלין, ושם חתם בכינוי זה. לא מצאתי כל רמז לביקור שלו בלונדון, ואילו נוסח המכתב מעיד על כותבו שהוא איש לונדון ("אם ברצוננו לעשות כאן משהו [...]"). בשבועון אין כל רמז לזוהות הכותב, וכינוי זה לא הופיע בו שנית.

<sup>42</sup> שם, עמ' 19—20. נתן ברלין נזכר גם לפני כן ב'צוקונפט', בהודעה שהוא כותב סיפור הרפתקאותיו של חייט, בשם "נסיעתי לגיהינום" (שנה ב, גיל' 21 [27 בנובמבר 1885]).

את מבוקשם. ולא עוד אלא שהרושם שעשו בציבור היה שלילי. אם אפילו מבין קוראי 'דיא צוקונפט' יכול אדם להתריס נגד חובבי-ציון שאינם אלא "גוזזי כבשים", על אחת כמה וכמה הותרה הרצועה ל'ארבייטער פריינד', וזה שאף עתה להשיב מנה ליריבו.

אכן, באוגוסט 1886 הגיב בן-גן על קריאת דיינארד במאמרים ארסיים. במאמריו "פאלעסטיניזמוס אין סוציאליזמוס" טען בן-גן שמאו ומתמיד היו היהודים קוסמו-פוליטיים מטבעם, עד שנולד בשנת 1881 "עגל הזהב הקרוי 'יישוב א"י"', וכך הפכה שאלת היהודים לשאלת "שנור" ושאלת "חלוקה".<sup>43</sup> בן-גן עבר להתקפה אישית על מונטגיו והרבנים לבית אדלר, ודבריו על "שארלאטאנים ההופכים אידיאה לעסק" נראים כמכוונים נגד או"ר. ובסוף המאמר ביטא את התנגדותו העניינית והעקרונית לחיבת-ציון: גם אם תיגאל ארץ-ישראל, רק תיווצר עוד אומה אחת, ואילו הסוציאליסטים חותרים להריסת הגבולות בין העמים. שוחרי א"י רוצים לעשות את היהודים לעם, אבל הסוציאליסטים רוצים לעשותם בני-אדם.<sup>44</sup>

ההתקפה על "עגל הזהב" שכוננה במישרין כנגד דיינארד, ופרטה על רגשי הסלידה מה"חלוקה", עוררה הד רב במזרח לונדון. אפילו 'דיא צוקונפט', הרגיש לרוחות המנשבות בוואיטצ'פל, נאלץ לענות אמן אחרי הירחון. או"ר אימץ אפוא את עמדת הקורא נתן ברלין, וגינה את "החלוקה". מסוף אוגוסט פרסם השבועון מאמר ראשי בשלושה המשכים, בשם "נארעלע, גיב געלט" (כסיל, הב כסף), ובו פרטים על מעשי משולחים, וגינוי ל"שנור המאורגן בקנה-מידה גדול". גם דיינארד, שכבר יצא מאנגליה וכתב ל'דיא צוקונפט' בפעם האחרונה מפריז, הצטרף למקהלה זאת, וחתם "נתון לא נתן".<sup>45</sup> קריאות אלה נגד המשולחים האפילו גם על ידיעות טובות מהארץ, שהחל או"ר מפרסם בשבועונו מאז יולי: "מודיע" מארץ ישראל,

<sup>43</sup> ב'פריינד', שנה ב, גיל' 1 (יולי 1886), עמ' 1, נדפס מאמר ראשי שבו תקף בן-גן את "שקר הבחירות", ואגב כך את מועמדות מונטגיו. המאמר "עגל הזהב" נדפס בשני המשכים (שנה ב, גיל' 2 [אוגוסט 1886], עמ' 11; גיל' 3 [ספטמבר 1886], עמ' 18—17), בחתימת מ. וו. (= מוריס וינצ'בסקי = בן-גן).

<sup>44</sup> בזכרונותיו טעה בן-גן בתאריך המאמרים, וכתב שכבר בגיל' 11 (של שנה א, מאי 1886) יצא נגד יישוב א"י במאמר שבו כינה את חיבת-ציון "עגל-זהב" (בן-גן, י, עמ' 226—227). ולא היא — בגליון זה נאלץ עדיין לנקוט לשון רמזים, שבהם השווה סוציאליסטים יהודיים לאירים (ראה עמ' 57). רק אחרי שעבר הירחון לדפוס אחר, ראה את עצמו חפשי לתקוף את חובבי-ציון בגלוי.

<sup>45</sup> המאמר "כסיל, הב כסף" הופיע בשנה ג, גיל' 9 (27 באוגוסט 1886), עמ' 65—66; גיל' 10 (3 בספטמבר 1886), עמ' 73; 11 (10 בספטמבר 1886), עמ' 81. דיינארד כתב בגיל' 10, עמ' 75—76. אמנם שמו אינו חתום על רשימה זאת, אבל נאמר שם שנכתבה בפריז, ובאותו עמוד יש גם רשימה חתומה משלו, שנכתבה בפריז. קלויזנר (ב, עמ' 281) דואה סמיכות פרשיות בין קריאת דיינארד והקמת אגודת "קדימה" בשנת 1887, אך אין הדבר נראה לי — קריאת דיינארד עוררה מחדש את ההתנגדות למגביות ול"גו הכבשים התמימות", ומתוך כך שוב רפו הידיים, עד שהקריאה לעבודה תרבותית-לאומית הועלתה שוב בראשית 1887. ועל כך בגוף המאמר.

שטיינהארדט, העלה בסדרת כתבות את רשמי נסיעתו מירושלים ליפו, התלהב ממקוה-ישראל, תיאר את מושבות הטמפלרים והאמריקנים בקרבת יפו, ואת המושבות היהודיות. דא עקא, שגם אגב שבחי המושבות המשגשגות מצא הכתב פגם בחובבי-ציון: צעירי גדרה נופלים ברוחם, כי מנהיגייהם זנחום. הכסף שנאסף ירד לטמיון ולבילויים לא ניתן כמעט ולא כלום.<sup>46</sup> כללו של דבר — ההתקוממות נגד המשולחים גברה לפי שעה על קריאת ההתעוררות למען חֵבֶת-צִיּוֹן. לאחר פולמוסו עם דיינארד הגביר בן-נץ את פעילותו ב'ארבייטער פריינד' ובארגונים הסוציאליסטיים. הפעילות השמאלית הגיעה לשיא בהפגנות נגד הרב אדלר באביב 1889, ובשביתת חייטים ממושכת בקיץ של אותה שנה, שחוסלה לבסוף בתיווכו של מונטגיו. מכאן ואילך שככה גיאותו של הגל הסוציאליסטי, ובשנים 1890—1892 החליש את מחנה השמאל עוד יותר נחשול חדש של חֵבֶת-צִיּוֹן. חל פילוג בין סוציאליסטים ואנארכיסטים, והירחון דעך ב-1891.<sup>47</sup> בשנת 1894 היגר בן-נץ לארה"ב, וכאשר כתב את זכרונותיו בערוב ימיו, והרהר בימי קניגסברג, עת נפרד מאו"ר בציפייה להיפגש על הפאריקאדות בס"ט פטרסבורג, הפטיר על אותם ימים: "[...] כשעלו הפאריקאדות ברוסיה, הליתי אני באמריקה, ועיני או"ר נשואות היו אל הכותל המערבי בירושלים" (בן-נץ, ט, עמ' 174).



לגבי או"ר היה פולמוס דיינארד פרשת-דרכים, שממנה יצא לדרך חדשה. אמנם לא במהרה התאושש, ולא מיהר לגבש לו תכנית פעולה. מצד אחד, החרף 'דיא צוקונפט' מעתה את נעמתו האנטי-סוציאליסטית.<sup>48</sup> מאידך גיסא, הוא אמנם פנה לחֵבֶת-צִיּוֹן, אך לא רצה ללכת בדרך המגביות של אגודת וולראוך. דעתו ניתנה יותר ליזמות בתחום התרבותי; הוא ביקש להיענות למגמות ההתערות של קוראיו באנגליה, ועם זאת לחזק את זיקתם הלאומית. להקלת ההתערות פרסם השבועון מסוף שנת 1886 קונטרס-מוסף של מילון יידי-אנגלי, ומראשית 1887 התחיל להופיע בשבועון גם מוסף אנגלי.<sup>49</sup> בבקשו לעשות למען חֵבֶת-צִיּוֹן נטל או"ר

<sup>46</sup> כתבותיו של ד. שטיינהארדט: 'צוקונפט', שנה ג, גיל' 1 (1 ביולי 1886), עמ' 3—4; גיל' 2 (8 ביולי 1886), עמ' 11—13; גיל' 3 (16 ביולי 1886), עמ' 20—22, וכאן גם על קשיי ביל"ו בגדרה.

<sup>47</sup> על הפעולה הסוציאליסטית היהודית ב-1889 ועל ראשית השקיעה — גארטנר, עמ' 115—116, 122—126. על דעֵיכת 'פריינד' — שם, עמ' 132. החלשת הסוציאליסטים והתחזקות חובבי-ציון באו לידי ביטוי ב'כרוניקל': הרב ד"ר לרנר טען כבר ב-1890 שח"צ מושכים את העובדים למחנם (גיל' 1111 [18 ביולי 1890], עמ' 12). ב-1893 השתבחו ח"צ שהצילו את האיסט אנד היהודי מהאנארכיוס (גיל' 1273 [25 באוגוסט 1893], עמ' 11).

<sup>48</sup> על החרפת הוויכוח של השבועון עם הירחון בנתו 1886 — גארטנר, עמ' 109, והערה 16 שם (מראה מקום לגיליון 'צוקונפט', שאינו מצוי בארץ).

<sup>49</sup> המוסף האנגלי הראשון — גיל' 127 (7 בינואר 1887). מספר הגיליון מעיד שבינתיים הוחל בספרור רבי-שנתי של הגליונות. הכרכים של 'צוקונפט' המצויים בארץ אינם כוללים את הגליונות שבין 11 בספטמבר 1886 לפברואר 1887, פרט לקטעים מקריים.



דוגמה מאגודות הסטודנטים שקמו בערי מרכז אירופה, ובעיקר מ"קדימה" בווינה.<sup>50</sup> בכך הלך עתה בעקבות בן־אליעזר, שהציע לפתוח מועדון רעיוני. מראשית 1887 ניתן ב'דיא צוקונפט' מקום לרשימות נרגשות של משה אברהם זעטעל למען התארגנות לאומית־תרבותית של צעירי האי־סט־אָנְד, ובאפריל 1887 היה או"ר במרכזה של קבוצת המייסדים של מועדון "קדימה". המועדון פתח בפעילות לאומית־תרבותית קבועה מדי שבוע. בין פעילי האגודה נמנה נפתלי הרץ אימבר, שעשה בארץ כמה שנים במחיצת אוליפאנט, ועתה הגיע ללונדון. כמאה צעירים ומעלה נמשכו לפעולה, וביניהם סטאון, שהכרנוהו קודם לכן כפעיל סוציאליסטי, ונתן ברלין, שביקר את אגודת וולראוך. או"ר עשה את שבועונו לבטאונה של "קדימה". בשנת 1889 חל פילוג באגודה: פלג אחד שאף להתאקלמות באנגליה, וראה את העיקר בפעילות תרבותית מכוונת לכך, אך הפלג האחר רצה גם במעשים של חיבת־ציון, וביקש ליסד אגודת־חיסכון לקניית קרקע. הפילוג גרר את שקיעת האגודה, ותוך כדי כך גווע השבועון.<sup>51</sup>

אנשי הפלג של "קדימה", שנודע לימים בשם "בני־ציון", הם שחוללו בראשית שנת 1890 את תנועת "חובבי־ציון" האנגלית. או"ר הצטרף אל אלה, גרתי בפעילות במזרח לונדון, ונבחר לחבר בהנהגת התנועה. וביוני 1896 היה אחד מקומץ נאמני הראשונים של הרצל בלונדון, האיש שאליו פנה הרצל בקריאה: "ארגן לי את האי־סט־אָנְד!"<sup>52</sup>

<sup>50</sup> 'איים', מחלקה ד, עמ' 74. כבר קודם לכן גילה 'צוקונפט' עניין ב"קדימה" הווינאית, ובבטאונה *Selbstemanzipation* (שנה א, גיל' 29 [6 בפברואר 1885], עמ' 219).

<sup>51</sup> הקמת אגודת "קדימה", פעולותיה והתפלגותה, וחלקם של פלגיה בהקמת תנועת "חובבי־ציון", עדיין לא הוארו דיים. תיאור קצר — ראה קלויזנר, ב, עמ' 281; ג, עמ' 89.

<sup>52</sup> דברי הרצל אל או"ר — הרצל, 'כתבים', א (הספריה הציונית, תש"כ), עמ' 308.